

31 b

Armsale Matile

R. VIIDEBAUM

Riik

JAKOB HURDA KAASTÖÖLISTEST

ÄRATRÜKK

EESTI RAHVA MUUSEUMI AASTARAAMATUST IX—X (1933/34)

TARTU 1934

JAKOB HURDA KAASTÖÖLISTEST.

Eesti käsikirjalistest rahvaluulekogudest on suurim ja tähtsaim dr. Jakob Hurda kogu, mis koosneb 170 köitest, kokku 122317 lk., ja sisaldab rahvaluulelist ainekku 261 589 punkti (selles arvus üle 50 000 rahvalaulu). See hiiglakogu oli rahvusvaheliselt kuulus juba Hurda elupäevil ning põhjustas pärast tema surma Eesti Rahva Muuseumi asutamise. Praegu asub ta ühes teiste eesti rahvaluulekogudega Eesti Rahvaluule Arhiivis, mis moodustab sihtasutis Eesti Rahva Muuseumi ühe eriosakonna (asutatud a. 1927).

Kõnealune kogu koosneb järgmistest materjalidest: 1) mis Jakob Hurt isiklikult on kogunud, 2) mis tema üleskutsete peale on talle saadetud rohkearvuliste kaastööliste poolt (see moodustabki tema kogu peamise osa) või mida on kogunud mõned reisurahadega varustatud korjajad, 3) mis tema juhtimisel on kogutud Eesti Kirjameeste Seltsis (samanimelise kogu vanem osa), 4) mis tema kogusse on deponeeritud (E. Kirjam. Seltsi hilisem korjandus, F. J. Wiedemanni ja J. Jõgeveri korjandused). Hurda kogust tavaliselt eraldatakse ja tsiteeritakse ka erinevalt Eesti Kirjameeste Seltsi kogu (lühendid EKS 4° ja EKS 8°), kuid käesolevas ülevaates on see siiski jäetud eraldamata, nagu see esineb ka Jakob Hurda oma kokkuvõtteis.

Jakob Hurt tegi teatavasti juba üliõpilasena otsuseks koguda ja kirja panna võimalikult kõik veel säilinud eesti rahva vaimne vanavara ja see hiljemini korraldatult trükkis välja anda. Läänud sajandi 60-ndate aastate alguses asus ta isiklikult selle suurettevõtte teostamisele, hakates ülikoolitöö vaheaegadel oma kodukihelkonnast, Põlvast, üles kirjutama mitmesuguseid rahvaluuleaineid, nagu rahvalaule, muistendeid, ebausku jne. Kogumistööd jätkas ta ajutiste vaheaegade järel ka gümnaasiumiõpetajana ja kirikuõpetajana. Eriti hindas Hurt vanade rahvalaulude kogumise suurt tähtsust ja tegi selleks isiklikult (kirikuõpetaja põl-

ves) neli kogumismatka Setumaale, kus vana rahvalaul oli kõige paremini säilinud, nimelt suvevaheaegadel aastail 1884, 1886, 1902 ja 1903, saades selleks kahel korral isegi välist toetust, a. 1886 Vene haridusministeeriumilt ja a. 1903 Keiserlikult Vene Geograafia Seltsilt¹. Kuid Hurda isiklikud korjandused, kokku 1739 lk., moodustavad ta suurest kogust siiski ainult 1,4%. Kõik ülejäänud aga on kokku kantud kaastööliste või korrespondentide poolt, keda oli koguarvus üle tuhande isiku.

Sellest kaastööliste suurest perest on tänini puudunud iga-sugune ülevaade. Ja seda on ka raske koostada, sest et Hurda kohta veel puudub kõigiti täieline bibliograafia, tema rohked üleskutsed, aruanded ja muudki kirjutised on laiali pillatud ajalehtedes, ajakirjades ja kalendrites, kust neid on raske kätte leida, kõnelemata tema oma kirjadest, mis ta aastakümnete jook-sul nii paljudele on saatnud, kuid millest ainult harvad on uuri-jaile kättesaadaval. Sellepärast ka käesolev kirjutis, mis tugineb peaasjalikult Eesti Rahvaluule Arhiivi registritele (korrespon-dentide ja topograafiline register), lisaks veel Hurda kogumis-aruandeist, kirjavahetusest ja mujalt hangitud andmeile, ei saa olla väga põhjalik ega üksikasjaline, osalt ka juba piiratud ruumi tõttu, vaid siin püütakse esitada ainult kõige olulisemat, selgita-des kaastööliste arvu üksikutel kogumisjärgudel ning üldsum-mas, vaadeldes nende jagunemist kihelkonniti ja elukutsete järgi, tõstes esile neist tublimaid ja teenekamaid.

HURDA ESIMESI KAASTÖÖLISI.

Kuigi Hurt juba üliõpilasena tegi algust kogumistööga, ei saavutanud ta esialgu üksinda töötades kuigi silmapaistvaid taga-järgi. Oma kodukihelkonnast oli ta aastatel 1860—1866 ja 1868—1872 paberile jäädvustanud ainult 68 rahvalaulu². Ka muu ainestiku hulk, mis ta sel ajavahemikul kogunud, ei ole suur. Nähtavasti just selle tõttu, et talle endale nii ametikohused kui ka (hiljemini) avalik tegevus ei jätnud kuigi palju võimalust vanavarakogumisega tegelemiseks, püüdis ta alul rakendada ko-

¹ Vrd. J. Hurt, Vana kannel I, Tartu 1886, lk. XII jj.; J. Hurt, Über die pleskauer esten oder die sogenannten setukesen, Helsingfors 1904. lk. 1, 2.

² J. Hurt, Vana kannel I, Tartu 1886, lk. VI.

gumistööle oma lähemaid sõpru ja sugulasi, hiljemini ajakirjanduses avaldatud üleskutsete kaudu ka laiemat publikut.

Pilt 1. Jakob Hurda rahvaluulekogu
Eesti Rahvaluule Arhiivis.

Kes olid Hurda kõige esimesed abilised ja kaastöölised, seda on väga raske, kui mitte päris võimatu, kindlaks teha. Oma esimese üleskutse lõpul ütleb ta: „Nagu põhjaks on mul jo arvata sada laulu käes, mis osast ise korjasin, osast jälle sõbrade läbi

mitmest paigast sain³.“ Kes olid need sõbrad mitmes paigas? Rahvaluule Arhiivi andmete järgi on Hurda esimeseks kaastööliseks olnud talumees Jaan Pih o Põlva kihelkonnas Mammaste külas, kes sealt 1865. a. on saatnud talle kaunis pika kirjeldise pulmakommetest. Esimeste abiliste hulka kuulub tõenäoselt ka Hurda enda õde Eeva Hurt, kes oli teatavasti ka tema esimeseks objektiks⁴. Eeva Hurt, samuti ka õemes Mihkel Härms, on Põlva kihelkonnast Koiola vallast kogunud Hurdale rahvalaule „aasta 1870 ümber⁵“ (päris kindlat aastat ei ole nähtavasti teada, kuigi köide, kus need laulud leiduvad, kannab esilehel kirja, nagu oleks selle sisu kogutud „aasta 1865 ja 1875 vahepää“). Veel saame käsikirjades leiduvate andmete põhjal öelda, et a. 1869 on Hurdale rahvaluuleainestikku saatnud tema koolivend J. Eglon Vädrast ja R. Neus Tallinnast ning 1870. a. Rud. Kallas Väike-Maarjast ja Simunast, H (?). Ainson teadmata kust (vist Paistust), Jakob Kaljo ja Redik Parrem Saaremaalt. Need on ka kõik, keda on olnud võimalik kindlaks teha Hurda esimesist abilisist enne a. 1871, mil tal ilmus esimene avalik üleskutse. Arvatavasti on neid olnud rohkem, kuid kahjuks puuduvad tõendavad andmed. Hurda kogus on hulk saadetisi, mille kohta pole teada kas saatjat, kirjapanemisaastat või päritolu, või puuduvad isegi igasugused andmed. On tõenäone, et suurem osa neist kuulub kõige vanemasse kogumisjärku, kui kogutud ainese hulk oli veel väike ja kui sellekohased täpsusnõuded polnud veel kujunenud kindlaks. Kui need saabusid nagu sõprade saadetised, mis olid saajale niisamagi tuntavad, võisid nad jääda ilma vajaliste märkusteta. Hiljemini on Hurt igale saadetisele märkinud peale, kellelt, kust ja millal see on saadud.

HURDA KAASTÖÖLISI 1871—1887.

Uus ajajärk Hurda kogumistöös algas 1871. aastaga. Samal aastal hakkas ta, olles õpetajaks Tartu gümnaasiumis, propageerima vanavarakogumist trükisõna kaudu ja avaldas oma esimesed üleskutsed, et äratada rahvast ennast oma minevikumälestiste kirjanekule. Kuid selline harrastus polnud siis veel sugugi

³ „Eesti Postimehe“ lisaleht 1871, nr. 27, lk. 160.

⁴ J. Hurt, Vana kannel I, Tartu 1886, lk. XX j.

⁵ *Ibid.*, lk. VI ja XX.

populaarne, rahvas ei olnud veel teadlik oma luulevara väärtusest ega hinnanud seda kuigi kõrgelt. Seepärast tuli kõigepealt alata selgitustööga.

Juba oma rahvalikus eesti ajaloos „Mõni pilt isamaa sündinud asjost“ kirjutas Hurt esimese peatüki lõpul: „Niipaljo Eestirahvast pagana ajal. Teadusi, mis pildiks kokko seadsime ja lugeja nüüd ära on kuulnud, on kül väga vähe. Aga et pilt meie esivanemate elost täielisemaks saaks, seks on väga soovida, et äratatud vaimuga Eestlased igal pool Eesti vanema rahva suust kõige hoolega vana aja mälestusi korjaks ja paberi pääle üles paneks. Vanad rahva laulud, vanad sõnad, ennemuistsed jutud, vanad ja veel nüüd leitavad kombad ja viisid ja sellesarnatsed asjad on meie ainus hallikas, kust peenem vana aja tundmine välja keeb.“ See peatükk lõpebki sooviga, et kõik „vana aja tunnistused“, mis veel leida, üles kirjutataks. „Terane pää ja osav käsi saab neist ükskord suure ja kauni mälestuse samba isaisade haua pääle kokko seadma⁶.“ Sellele esialgsele tähelepanujuhtimisele järgnes pikem erikirjutis „Mis lugu rahva mälestustest pidada⁷“, milles pikemalt selgitatakse rahvatraditsiooni väärtust ja selle kogumise mitmekülgsust tähtsust. Nimetatud kirjutises ta esutab muu seas ka sellele, et rahvamälestised ei ole mitte ainult „üks suur ja elav ajaraamat“, vaid neil on ka muul viisil tegelikku tähtsust, näit. huvitava ja arendava lugemismaterjalina noorsoole ning vanadelegi. — Selgitavale kirjutisele järgnes üleskutse „Palve neile, kes jutustusi isamaa sündinud asjost armastavad⁸“, kuna eriti just lõunaestlastele määratud üleskutse ilmus samal a. tartukeelses kalendris⁹. Ka neis üleskutseis avaldab ta lootust kogutavast ainekust leida lisamaterjali raamatule „Isamaa sündinud asjost“, kuna kogutavad rahvalaulud lubab toimetada trükki eriraamatuna nime all „Vana Kannel“. Seejuures ergutatakse ka välismaiste eeskujudega: „Soome, Saksa ja mitmel

⁶ „Eesti Postimehe“ lisaleht 1871, nr. 2, lk. 11. — „Mõni pilt isamaa sündinud asjost“ on kirjutatud a. 1868, ilmunud esmakordselt nimet. lisalehe aastakäigus nr. nr. 1—27, eriraamatuna aga tiitliga „Pildid isamaa sündinud asjust“ Tartus, 1879.

⁷ „Eesti Postimehe“ lisaleht 1871, nr. 26, lk. 153—154 ja nr. 27, lk. 159.

⁸ „Eesti Postimehe“ lisaleht 1871, nr. 27, lk. 160.

⁹ „Tarto Kalender“ 1872, lk. 51—52.

muul maal arvatakse niisugust korjamist auasjaks ja mehed korjavad võitu. Soomlased on sedaviisi suure raamatu vana aja lauludest kokko saanud ja on sel tähtsal Soome raamatul „Kanteletar“ nimi. Peaks meil see võimata olema? Ma ei usu. Kui tõe meelega korjame, võime ausaste niisamasuguse kogo viimati trükki panna ¹⁰.“

Kuigi need esimesed üleskutsed ei leidnud kohe just üldist ega vaimustatud tähelepanu, ei jäänud tagajärjed siiski tulemata. Nii oli üksinda kogutud rahvalaulude arv, mis esimese üleskutse ilmudes piirdus veel sajaga, järgmise (1872.) a. alguseks tõusnud juba 300-le ¹¹ ning sama a. keskel oli Hurda käes rahvalaule juba „üle poole tuhande tüki ¹²“. Oma tolleaegseist kaastöölisest on Hurt esitanud ülevaate Eesti Kirjameeste Seltsi teisel koosolekul, mille protokollis on muu seas öeldud: „Senni, enamiste jo enne Kirjameeste Seltsi sündimist, olivad järgmesed mehed Seltsi presidendile enam ehk vähem vanu laulusid saatnud: Tummade koolmeister Eglon (Vändras Pernomaal), elementaar-koolmeister Kallas (Tartus) ja Pärn (Lihulas), kihelkonna-koolmeistrid Kapp (Suures Jaanis) ja Abel (Paistus Villandimaal), vallakoolmeistrid [R]ezold (Palmses Virumaal), Adamson (Holstres Paistu kihelkonnas), Erm (Matsalus Läänemaal), kaupmees Hanson (Nõmaveres Põltsamaal), seminaari õppija Koeler (Tartus); pääle nende peremees M. Härms (Põlvas Võrumaal), J. Elken (Kodaveres Tartumaal) ja J. Ainson (Holstres); viimseks veel mõned koolipoisid ¹³.“

Nähtavasti on Hurt siin loendanud ainult neid, kes olid saatnud vanu laule, seega siis mitte kõiki kaastöölisi. Neistki olid mõned saatnud oma saadetised juba aastail 1869 ja 1870 (Eglon, Kallas, Ainson), kuna teised kuuluvad arvatavasti nende hulka, kes reageerisid ta esimesile üleskutseile. Siinesitatud loendis paistab veel silma maakoolmeistrite enamus. Ka hilisemas rahvaluulekogumises etendasid koolmeistrid võrdlemisi tähtsat osa.

Aastal 1872 alustas tegevust Eesti Kirjameeste Selts ja selle esimeseks presidendiks sai Jakob Hurt. Juba seltsi esimeseks

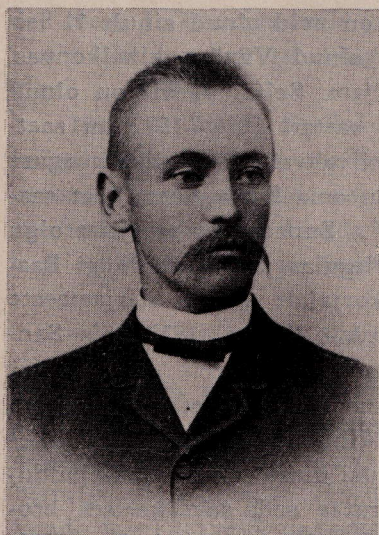
¹⁰ „Eesti Postimehe“ lisaleht 1871, nr. 27, lk. 160.

¹¹ F. Tuglas, Eesti Kirjameeste Selts, Tartu 1932, lk. 57.

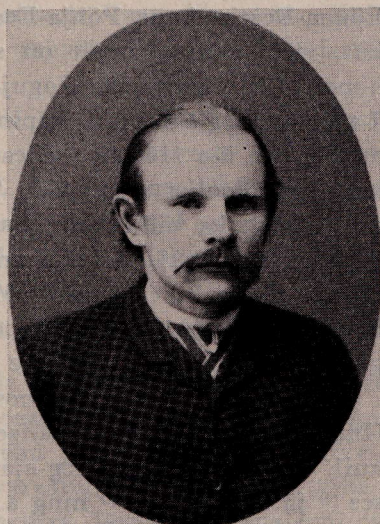
¹² Eesti Kirjameeste Seltsi Aastaraamat I, Tartu 1873, lk. 73.

¹³ *Ibid.*, lk. 73.

koosolekuks saadetud kirjas skitseeris Hurt seltsi tegevuskava, milles ühe ülesandena oli ette nähtud: "...„kõige jõuuga vanu Eestirahva mälestusi, iseäranis aga vanu Eestirahva laulusid ja regevärsisid rahva suust korjata ja kirja panna¹⁴." Järgmisel koosolekul, mida Hurt ise juhatas, arendas ta seda mõtet lähemalt ega lakanud seda kordamast, teisendamast ja süvendamast ka edaspidi peaaegu igal seltsi koosolekul ja kõigi nende aastate jooksul, mis ta seal püsis juhtival kohal. Et E. Kirjam. Seltsi ümber

Pilt 2. M. Ostrov.
Foto C. Schultz 1889.

Pilt 3. H. Prants.
Foto R. Sachker.

koondus haritumaid eestlasi ülemaaliselt, peaaesjalikult kooliõpetajaid, võtsid need Hurda äratusõnu kuulda ja vanavarakogumine kujunes tõesti rahvuslikuks harrastuseks ning Kirjameeste Seltsi üheks tähtsamaks tegevusharuks. Hurt hellitas isegi lootust seltsi abil kõik eesti kihelkonnad vanavara poolest süsteemaatselt läbi korjata¹⁵, kuid nagu teame, ei õnnestunud see mitte; seltsis tõusid suured tülid ja Hurt eemaldus sealt lõpuks ühes oma poolehoidjatega (a. 1881).

¹⁴ F. Tuglas, Eesti Kirjameeste Selts, Tartu 1932, lk. 57.

¹⁵ J. Hurt, Vana kannel I, lk. XIV.

Kuid rahvaluulekogumise alal on E. Kirjam. Selts Hurda juhtimisel saavutanud siiski tähelepanndavaid tulemusi ja seda tööd jätkati, kuigi juba väheneva innuga, ka pärast tema lahku-mist. Hurda kogus on kümme köidet, mis kannavad seljakirja „E. K. S. Vanavara¹⁶“ ja mis sisaldavad rahvaluulelist ainestikku kokku 7622 lk. Selle materjali kokkukandmisest on osa võtnud ligi 100 isikut (neist kuni a. 1887 umbes 80), eeskätt muidugi Kir-jameeste Seltsi liikmeid ja just kooliõpetajaid. Huvitav on mär-kida, et kõnealused vanavarasaatjad on asunud enamasti kõik Lõuna-Eestis, kuna Põhja-Eesti alal on neid olnud ainult 11 isi-kut. Kõige arvukamalt on saatjaid olnud Vändra kihelkonnas, nimelt 13. Suurimaks kogujaks Kirjam. Seltsi päevil on olnud J a k o b J a g o m a n n Räpinas, kes aastail 1876—1877 on saat-nud kokku üle 1100 lk., selles rohkesti rahvalaule ja mitmesugust kultuuriajaloolist materjali. Tema on oma korjanduste eest saa-nud seltsilt ka väikest ainelist tasu¹⁷. Suuremaist saatjaist olgu veel nimetatud H. Krickmann Viru-Nigulas ja Villem Mägi Saa-remaal Karja kihelkonnas. Mõnele korjajale maksis Kirjameeste Selts ka reisuraha, näit. Joosep Hurdale, kes a. 1877 käis San-gaste kihelkonnas rahvalaule kogumas¹⁸.

Kui kogumistöö oli hoos Kirjameeste Seltsis, ei leppinud Hurt mitte ainult suusõnalise tagantkihtutamisega seltsi koosole-kuil, vaid ta avaldas aeg-ajalt ka uusi üleskutseid ajakirjandu-ses¹⁹ ja kalendrites²⁰ ning a. 1878 arutas seda saksakeelses bro-šüüris „Aufruf und Bitte an alle Freunde des estnischen Vol-kes“. Oma kodukihelkonnas (Põlvas) rakendas ta rahvalaule kirja panema oma sugulased Johan ja Joosep Hurda.

Tagantjärele näib, et neil aastail, kui Hurt oli Kirjameeste Seltsi president ja ise kõige kokkutoodava vanavara vastuvõtja ja korraldaja, ei olnud kindlat vahet selles, mis läks tema isiklikku kogusse, mis seltsi materjalide sekka. Nii näiteks leiame E. Kir-jam. Seltsi koiteis ka saadetisi, mis on Hurdale saabunud aastail

¹⁶ Muudele Hurda kogu köidetele on seljale trükitud „Eesti Vana-vara“.

¹⁷ Eesti Kirjameeste Seltsi Aastaraamat V, Tartu 1877, lk. 79.

¹⁸ *Ibidem*, lk. 79; vrd. Eesti Kirjam. Seltsi Aastar. VI, Tartu 1878, lk. 5. (Protokollide osas.)

¹⁹ „Eesti Postimehe“ lisaleht 1876, nr. 13, lk. 79—80.

²⁰ „Tarto Kalender“ 1877, lk. 41—42.

1869, 1870 ja 1871, seega juba enne seltsi tegevusseastumist. Tõenäoselt hakkas Hurt oma isikliku kogu kasvatamise eest rohkem hoolt kandma siis, kui ta lahkus Kirjameeste Seltsist ja hakkas rahvaluulekogumist juhtima juba täiesti omal käel (alates a. 1881). Ning ta jätkas seda üritust aastast aastasse, võttes vastu vabatahtlikult tehtavat kaastööd, saates a. 1883 omal kulul Joosep Hurda koguma Halliste ja Karksi kihelkonda ning käies ise 1884 ja 1886 Setumaal²¹. A. 1887 alustas Hurt materjali kogumist kavatsitava „Seturaamatu“ tarvis²² ja sai selleks esimesed saadetised mag. J. Truusmannilt ja H. Prantsult Vastseliinast²³. Kuid uus tähelepandav lehekülg eesti rahvaluulekogumise ajaloos algab a. 1888.

1887. a. lõpuni on Jakob Hurda poolt algatatud ja juhitud rahvaluulekogumisest aktiivselt osa võtnud vähemalt 200 isikut; umbes 80-ne saadetised leiduvad E. Kirjameeste Seltsi köiteis, ülejäänute omad aga Hurda isiklikus kogus. Kuid on ka neid, kes alul on saatnud Kirjameeste Seltsile, hiljemini aga Hurdale.

HURDA KAASTÖÖLISI 1888—1906.

Tähtsaim ajajärk Jakob Hurda vanavarakogumises algab 1888. aastaga. Kuigi mitmes kihelkonnas oli juba seniste kogumisaastate jooksul tehtud hoolega tööd ja hulk väärtuslikke üleskirjutisi oli saabunud Hurda vanavaraaita, oli siiski hulk kihelkondi, isegi terveid maakondi (Läänemaa, Järvamaa), kus seni oli leidunud osavõtjaid väga vähesel arvul. Nii sai vanavaraaidamehele selgeks, et ta mõnede väheste abiliste kaastööga ei suuda teostada süstemaatilist kogumist kõigis kihelkonnis, nagu ta oli kavatsenud. Hurt otsustas siis jällegi pöörduda rahva poole ajakirjanduse kaudu, et leida enam kaastöölisi minevikumälestuste päästetööle, ja avaldas selleks 1888. a. alguses kahes eesti suuremas ajalehes oma kuulsa üleskutse „Paar palvid eesti ärksamaile poegadele ja tütardele²⁴“. See üleskutse koosneb ka tõepoolest kahest palvest, millest esimene — murdematerjalide saatmine „Eesti keele murrete raamatu“ tarvis — oli mõeldud

²¹ V. Reiman, Kivid ja killud I, Tartu 1907, lk. 73.

²² „Olevik“ 1887, nr. 21, lk. 1.

²³ „Olevik“ 1888, nr. 13, lk. 1.

²⁴ „Olevik“ 1888, nr. 8, 9, 10, 12; „Postimees“ 1888, nr. 23, 26, 29, 32.

eeskätt haritlasile, teine — rahvaluuleainete saatmise kohta — aga kõigile, „kes iganes sulge oskab pruukida“. Mõlemal palvel olid kaasas ka täpsad juhised, mida saata ja kuidas saata. Rahvaluule ala küsimuskava on hästi ülevaatlik ja haruldaselt üksikasjaline, nii et midagi teist seesugust ei ole meil üldse ilmunud.

See üleskutse leidis harukordset tähelepanu ja äratas usinale kogumistööle sadu isikuid, mehi ja naisi, noori ja vanu, haritlasi kui ka vaevalisi kirjaoskajaid. Juba sama aasta lõpul oli Hurdal üle 200 kaastöölise ning järgmise a. lõpuks oli nende arv tõusnud juba 533-le. Kord äratatud elevust aitasid pidevalt üleval hoida ajakirjanduses järjekindlalt ilmuvad aruanded, kus iga saadetis leidis väärtusele vastava hinnangu ja kus alatasas ilmus täiendavaid juhiseid ja üleskutseid, ka eriti just teatavaile kihelkondadele määratud, et neid äratada rahvuslikule ühistööle. Alaline kontakt oma kaastöölistega ajakirjanduse kaudu oligi üheks tähtsamaks põhjuseks, et sel kogumisperioodil otse isamaalises vaimustuses kanti kokku rahvuslikku vanavara palju suuremas kvantumis kui varemini tervete sajandite jooksul.

Avaldatud aruanded võimaldavad ülevaate ka sellest, kes olid kogujad ja kuidas nad töötasid. — Esimesed, kes Hurda 1888. a. üleskutsele reageerisid, olid A. Saal Tartus, J. Aaron Tallinnas, E. Listakind Rāpinas ja Nikolai Heek Vaivaras, kes on mainitud esimeses aruandes²⁵. Teises aruandes²⁶ leiame muu seas ühe pärastise suurkoguja nime: „Õpetaja M. J. Eisen Moloskovitsast Ingrimaalt saatis kaks kirjutuspögnat vanu rahvajuttusid Vigala kihelkonna keelemurdes, mis kaunis lisa on juttude ja keelemurde tundmiseks ühtlasi.“ Samas aruandes on märgitud veel järgmised saatjad: P. Vilop Karulas, Jaan Lambert Haniilas, J. Kenkmann Puhjas, Jakob Randmann Kreenholmis, kooliõp. J. Polakess Rāpina kihelkonnas ja Hindrik Uuk Rõuges. Need olid siis kõigist kõige virgemad, kuid mitmed hilisemad olid jällegi neist innukamad ja usinamad. Kolmandast aruandest²⁷ leiame jällegi mõne tuntuma nime, nagu A. Rennit Tarvastus, koolmeister J. Tilk Toris ja soldat P. A. Pitka Soomemaal, ja esi-

²⁵ „Olevik“ 1888, nr. 13, lk. 1.

²⁶ „Olevik“ 1888, nr. 15, lk. 1.

²⁷ „Olevik“ 1888, nr. 18, lk. 1.

mese naiskaastöölise, kes „tõistele noorikutele ja neidudele tee ette ajanud“ — noorik Julie Sepp Laius-Tähkverest.

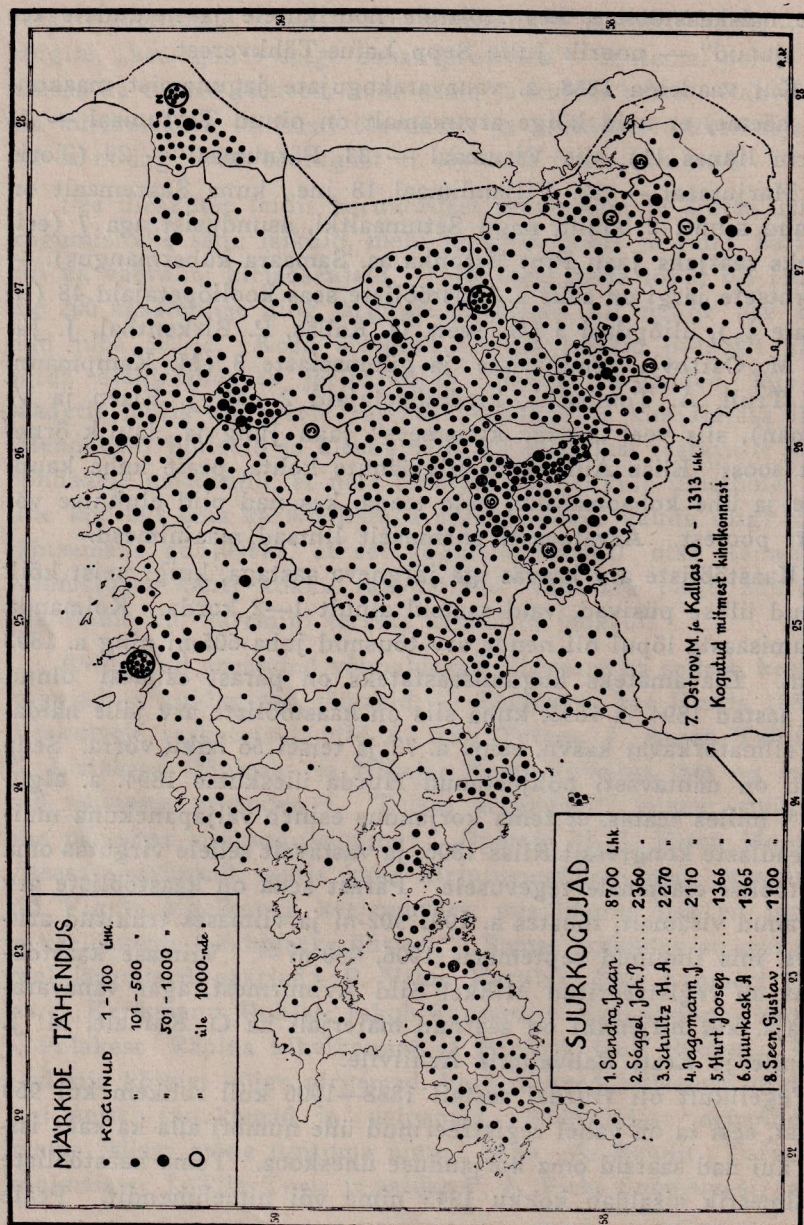
Kui vaadelda 1888. a. vanavarakogujate jagunemist maakonniti, näeme, et neid kõige arvukamalt on olnud Tartumaal — 73 (Tartu linnas 11), siis Virumaal — 33, Pärnumaal — 29 (Toris 11), Harjumaal — 22, Viljandimaal 18 jne., kuna Saaremaalt on saatnud ainult 2 isikut, nagu Setumaaltki, asundusist aga 7 (esimeseks saatjaks Jaan Pint Estonka as. Samaara kubermangus). — Elukutsete järgi on selle a. kaastöölise seas kooliõpetajaid 48 (ligemale $\frac{1}{4}$), üliõpilasi 5 (G. Seen, O. Kallas, P. Birkenthal, J. Jänes, M. Ostrov), seminariste ja gümnasiaste 3 (M. Kampmann, Joh. Trull, A. Tombach), kirikuõpetajaid 2 (M. J. Eisen ja V. Reiman), siis veel „tuttav kirjamees“ Jaan Jung ja „laulik õrnest soost“ Elise Aun, kuna ülejäänute kohta, peale kahe kaupmehe ja ühe kohaomaniku, pole teada, kes nad olid elukutse või ameti poolest. Arvatavasti enamusest lihtsad maainimesed.

Kaastöölise arv kasvas iga järgneva aastaga, kuigi neist kõik polnud üldse püsivad, vaid saatsid ainult 1—2 korda. Kolmanda kogumisaasta lõpul oli nende arv tõusnud juba 605-ni ning a. 1893 710-ni. Elavamateks kogumisaastateks on pärast esimesi olnud veel aastad 1894 ja 1895, kuna siis on kaastöölise arv jälle näidanud silmatorkavat kasvu, esim. a. 73 ja teisel 56 isiku võrra. Seda tõusu on nähtavasti põhjustanud Hurda üleskutse 1894. a. alguses²⁸, milles teatas, et tema korjandus esineb väljapanekuna muinasteadlaste kongressil Riias 1896, ja vastavalt sellele virgutas oma kaastöölisi elavamale tegevusele. Pärast seda on kaastöölise arv kasvanud visamalt, tõustes a. 1901 902-ni ja viimases trükitud aruandes, mis ilmunud septembris 1906, 960-ni²⁹. Viimase kaastöölisenä on registreeritud Mihkel Sild Avinurmest, agar vanavarakorjaja, kes hiljemini on saatnud materjali ka O. Kaldale, M. J. Eisenile ja Eesti Rahvaluule Arhiivile.

Tegelikult oli Hurdal aastail 1888—1906 küll rohkem kui 960 abilist, sest ta on vahel registreerinud ühe numbri alla ka kaks isikut, kui nad saatsid oma korjanduse üheskoos. Tema kaastöölise üldnimestik sisaldab kokku 1345 nime või nimelühendit. Peale selle on tema kogus 207 saadetist, millel puudub saatja nimi. Iga

²⁸ „Postimees“ 1894, nr. 10, lk. 1—2; „Linda“ 1894, nr. 4, lk. 49—50.

²⁹ „Päevaleht“ 1906, nr. 219, lk. 2.

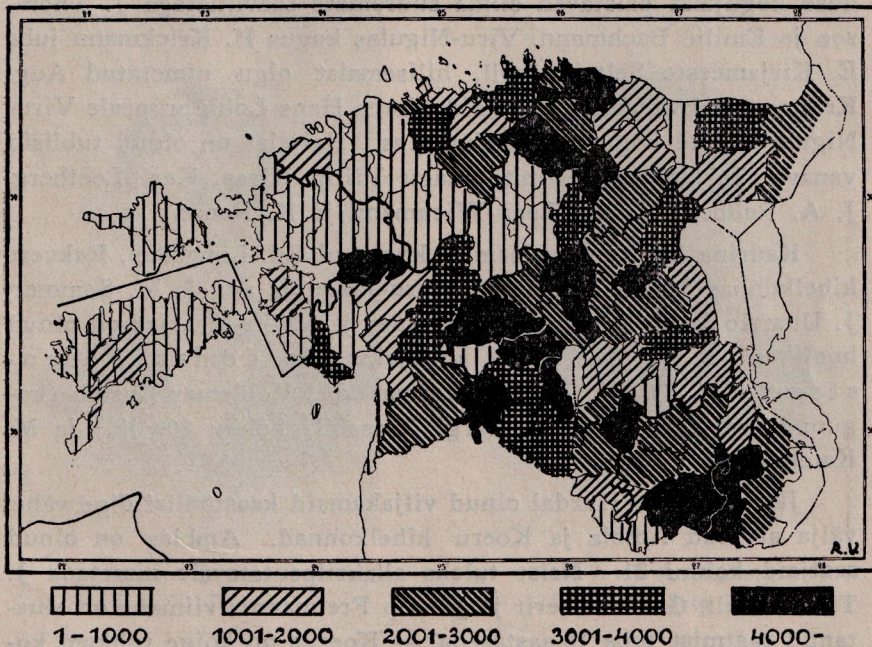

Pilt 4. Hurda kaastöölised kihelkonniti.

niisuguse saadetise taga ei tarvitse olla eri isikut, kuid mõniküm-
mend võiks neid siiski olla. Arvestades ka neid tundmatuks ja ni-
metuks jäänud töömehi, võiksime Jakob Hurda kaastööliste üld-
arvu hinnata umbes 1400-le.

TÄHTSAMAID KAASTÖÖLISI KIHELKONNITI.

Kaart lk. 242 näitab Hurda kaastöölisi nende asukoha järgi.
Kui sama isik on saatnud mitmest kohast, on ta märgitud sinna,
kust ta on kogunud ja saatnud kõige rohkem. Osa linnadest saatjaid

Pilt 5. Hurda kogu materjal kihelkonniti.

on märgitud sinna kihelkonda, kust nende materjal põlvneb, kuna väiksemad maakonnalinnad on üldse arvatud ühte ümbritseva ki-
helkonnaga. — Ülalolev kaart näitab kogutud rahvaluuleainestiku hulka kihelkonniti, nimelt punktides, kusjuures üheks punktiks on loetud pikkusele vaatamata iga üksik laul, jutt, mõistatis jne. Mida rohkem kustki kihelkonnast kogutud, seda tihedamini on see kaardil viirutatud.

Kes on need, kes silmapaistva tagajärjekusega on hoolitsenud oma koduümbruse vaimuvara päästmise eest?

Narva linnast saatnuist võiks mainida J. Voldet ja Miina Russmanni, kuna Vaivara arvukast kogujateperest on tõusnud esikohale H. Masing (kogunud üle 500 lk.) ning temale järgnevad Joh. Sorro, Ado Kõrbe ja Helene Kasikov. — Jõhvi kihelkonnas on olnud tähtsaimaks kogujaks Paulus Paurmann (ü. 900 lk.), siis Tõnu Viedemann, Aug. Tõnurist ja D. Timotheus. Kuid Jõhvist ja Vaivarast on a. 1888 kogunud õige palju rahvalaule ka üliõpilased M. Ostrov ja O. Kallas.

Iisakust on kogunud D. Timotheus ja A. Valter, kuna Lüganeuse kogujaist paistavad silma suuremate saavutistega J. Thomson ja Emilie Bachmann. Viru-Nigulas kogus H. Krickmann juba E. Kirjameeste Seltsi päevil, hilisemaist olgu nimetatud Aug. Krikman, Jakob Valk ja J. Volde, kuna Hans Lohk on peale Viru-Nigula käinud kogumas ka Kuusalus. Haljalas on olnud tublisid vanavarakorjajaid õige mitu, nagu Viilip Klaas, Karl Leetberg, J. A. Rehberg, Leena Lepp-Wiekmann ja K. Roost.

Kadrina khk. on hoolsamini kogunud Ed. Langsepp, Rakvere kihelkonnas Juhan Lilienbach, Viru-Jaagupis aga J. M. Sommer, J. Uustalo ja G. Leppmann. Simunas ja Väike-Maarjas on olnud hoolikamaks ja paremaks kogujaks Voldemar Rosenstrauh (ü. 700 lk.), Väike-Maarjas veel Voldemar Lurich (kogunud osalt oma venna Georgi kaasabil, kokku 800 lk.) ja M. Kampmann.

Järvamaal on Hurdal olnud viljakamaid kaastöölisi õige vähe, välja arvatud Ambla ja Koeru kihelkonnad. Amblas on olnud saatjaid kokku 21. Neist tuleks allakriipsutatavalt nimetada J. Tannenthali, G. Klemmerit ja Joosep Freimanni; viimane on alustanud saatmist juba 16-aastasena. — Koerus on kõige rohkem kogunud H. A. Schultz, jõudes oma saavutistega isegi suurt kogujate hulka (temast lähemalt tagapool) ja Villem Viitmann. Järva-Jaanist on kõige rohkem paberile jäädvustanud J. A. Rehberg. Paidest Aleks. Hanson, Türit O. J. Siiun ja J. Johannson.

Ka Harjumaal on olnud kogujaid hõredalt, välja arvatud mõned üksikud kihelkonnad. Nii on suuremaid tulemusi saavutanud Kuusalus Joh. Esken (ü. 500 lk.) ja Jakob Ploompuu ning Hans Rebane (saatnud kahekesi koos), Jõelähtmes H. Redlich, Harju-Jaanis M. Neumann, Jüris Jaan Saalverk Kurna vallas (kogunud aastail 1896—1905, kokku u. 950 lk.) ja Kristjan Põldmäe

Rae vallas; Kose kihelkonna rahvaluulet on aga rohkel määral jäädvustanud Tõnu Viedemann (kogunud ka mujalt, Hurdale saatnud u. 800 lk.), kes kuulub üldse meie püsivamate rahvaluulekogujate hulka, teotsedes sel alal aastast 1891 tänini. Risti kihelkonnast on Hurdale mitu korda materjali saatnud Juhan Holts ja Jaan Treumann.

Harjumaaga võrreldes veel vähem on leidunud vanavarakorjajaid Läänemaal. Kirblas ja Martnas pole olnud Hurdal ainustki

Pilt 6. G. Seen.
Foto K. Treier.

Pilt 7. J. A. Rehberg.
Tundmatu foto 1907.

kaastöolist, ka mujal on ainult üksikuid. Teistest erineb silmatorkavamalt ainult Vigala kihelkond (vt. kaart lk. 243), kus ärksamaid isikuid on olnud arvukamalt. Vigala kogujaist on tõusnud esikohale M. Aitsam (saatnud rahvaluulet 54 korda, kokku üle 400 lk.), järgmistest olgu nimetada T. Pulst ja J. Getreu. Teistes kihelk. on olnud hoolsamaiks kogujaiks Märjamaal M. Siedermann, Hanilas Aadu Reimann, Karuses M. Lemmerkänd ja Ridalas Gustav Tikerpuu. Varblast on saatnud ainult M. Karotom, Noarootsist ainult J. Liewoh. Vigalas, Ridalas ja Kullamaal on kunstiõpilasena käinud kogumisreisul Ants Laipmann; mit-

mes Läänemaa kihelkonnas on a. 1889 kogunud rahvalaule üliõpilased M. Ostrov ja O. Kallas.

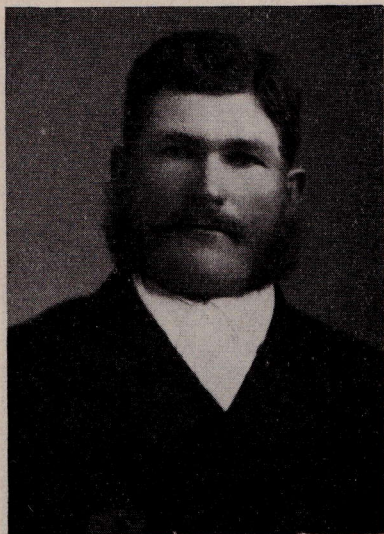
Saaremaal pole kogutud materjali rohkuselt ükski kihelkond eriti väljapaistev, kuigi seal kaastöölisi on olnud. Neist oleksid märkimisväärt Karja kihelkonnas V. Mägi ja C. Allas, Kärlas J. Mändmets ja J. Kerg, Ansekülas Friidu Peters, Kaarmas Kallas'ed (Rud., Ed., M.), Valjalas Mihkel Kolm, Pöides Joh. Trull, Muhus V. Rattur. Kuid Saaremaal on käinud kogumas ka mitmeid üliõpilasi, nii Joh. Keerig ja Jakob Ilves Jaani ja Pöide kihelkonnas (kogunud 850 lk.), P. Saul ja G. Seen Muhus, mag. A. Niemi (soomlane) ja üliõp. N. Kann Kihelkonnal ja Sörve poolsaarel.

Pärnumaalt on Hurdale vanavara saadetud kaunis rohkesti ja seal on olnud ka hulk häid kogujaid. Tõstamaalt on saatnud suuremaid korjandusi Gustav Anniko, H. Anniko, Mihkel Kampmann ja J. A. Veltmann, Audrust ja Mikklist Kaarli Sakson, Pärnu-Jaagupist J. Reinson ja Hindrik Lusik, Vändrast Ernst Tetsmann ja J. Peterson, Torist M. Ostrov ja Jüri Tilk, Pärnust A. Küng, Häädemeestelt Jüri Tammann, Saarest Hendrik Langholts, Hallistest J. P. Sõggel, üks suurokogujaist (vt. lk. 250), ja Ernst Kitzberg (kogunud ka Karksist, kokku üle 500 lk.), Karksi kihelk. vanavara on rohkesti jäädvustanud vennad Hünersonid (800 lk.) ja Jaak Kivisäk.

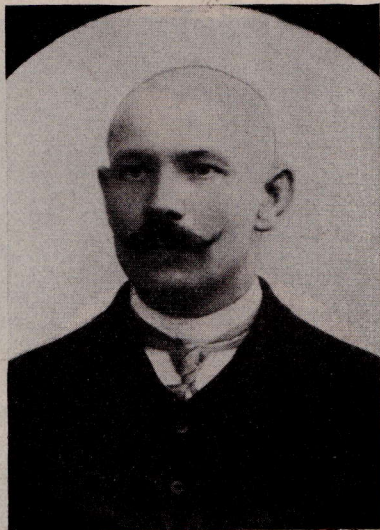
Viljandimaal on Hurdal häid kaastöölisi olnud tihedamini kui kuski mujal, mille tõttu see maakond kogutud vanavara rohkuse poolest (47 933 punkti) on tõusnud esimesele kohale. Produktiivsemaiks kogujaiks on olnud Helmes Alex Wahlberg ja K. Ruut, Tarvastus Jaan Viira, J. Ungerson ja keegi „Feldfebel“, kelle õige nimi pole teada, Paistus J. Reevits ja J. Leppik, Viljandi linnas ja kihelkonnas A. Suurkask, kes oma üle tuhandeleheküljelise korjandusega on tõusnud suurokogujaate hulka (vt. lk. 252), Hermann Nigul ja Jüri Täht, Kõpus J. Laarmann, Suure-Jaanis Tõnis Kuresson ja Ernst Saabas, Kolga-Jaanis Anton Pihlak, Pilistveres J. Keller ja Jaan Söödur (Pilistverest on Hurdale vanavara saatnud teiste seas ka Hans Pöögelmann), kuna Põltsamaa kaastöölolistest on tõusnud esikohale Martin Luu³⁰.

³⁰ Viljandimaa tublimata kogujate loendi täiendamiseks olgu veel nimetatud, et Kirjameeste Seltsi päevil, aastail 1876—1878, kogusid Kolga-

Hurt on saanud rohkesti materjali ka Tartumaalt (üldises kokkuvõttes II kohal), kus tähtsamaiks kogujaiks olid Kursi kihelkonnas T. Riomar, Laiusel Mihkel Kolluk ja Heinrich Käär, Palamusel Helene Maasen, Hurda tähtsaim naiskaastöoline (saatnud aastail 1888—1896, kokku u. 730 lk.) ja Hans Karu, Tormas E. J. Õunapuu ja Samuel Sommer, kes käesoleval ajal on tõusnud setude rahvaluule suurkogujaks, Kodaveres Koik ja

Pilt 8. J. Saalverk.
Foto J. Hallikas u. 1920.

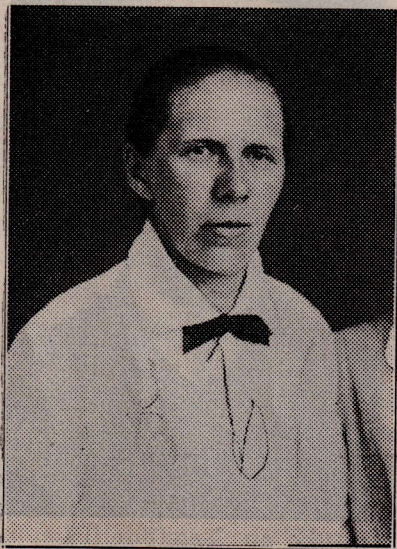
Pilt 9. T. Viedemann.
Foto A. Tsenter.

Härms, Maarja-Magdaleenas Jaan Tammemägi, Äksis Jaan Millert ja Paul Sepp, Tartu-Maarjas Joh. Kool ja Joh. Mägi, kuna Tartu linna arvukaist saatjaist olgu mainitud Vold. Pärtelpoeg ja Sophie Bergmann; Võnnu khk. saatjaist teenivad tähelepanu Joh. Suits ja D. Punnisson, Kambjas Joh. Väggi ja Jakob Siimus; Nõo khk. on kõige rohkem saatnud Külitse koolmeister Jaan

Jaani kihelkonnas rahvalaule stud. theol. J. Bergmann, seminarist J. Orgusaar ja kihelkonnakoolmeister Kr. Grau. Nad kogusid üle 500 rahvalaulu, mis on enamasti ära trükitud „Vana kandle“ II köites. — Hurda Viljandimaa kaastöölise kohta on nende ridade kirjutajalt ilmunud erikirjutis: J. Hurda kaastöölised Sakalamaal, „Sakala Pühapäev“ 1932, nr. 3, lk. 3.

Tüklov (kogu aeg „Tartlase“ nime all), Puhjast Jaan Loskit ja D. Arak, Rannust H. Raag, Rõngust taluteenija Andres Käärrik, Otepäält J. Kukrus, Villem Vaher ja Joosep Silde, Otepäält ja Sangastest Jaan Tammemägi, Sangastest veel Joosep Hurt, kes käis seal kogumas E. Kirjam. Seltsi ülesandel.

Mitmeid tähelepandavaid kogujaid ja suurokogujaid on olnud Võrumaal, nii näit. Kanepis Joh. Väggi, Urvastes Gustav

Pilt 10. H. Maasen-Varik.
Tundmatu foto.

Pilt 11. Jaan Sandra.
Tundmatu foto 1925.

Seen (kogunud ka Karulast ja mujalt, vt. lk. 253), Karulast ja selle naaberkihelkonnist on rohkesti üleskirjutisi teinud P. Einer ja J. Einer, Harglas Jaan Pähn, Rõuges Jaan Gutves (kelle materjal pole osalt küll usaldatav), Põlvas — peale eespool juba mainitud Jakob Hurda ja tema sugulaste — Joosep Tobre; Räpina kihelk. saavutisi on aidanud tähelepandavalt tõsta suurokoguja Jakob Jagomann (vt. lk. 251) ja Johan Hurt, kuna Vastseliina kihelkonnas on tulemusrikkalt töötanud Heinrich Prants (kogunud üle 700 lk.), Jaan Jakobson ja Hurda tähtsaim kaastööline Jaan Sandra, kelle juures peatume lähemalt järgnevas peatükis.

Setumaal pole koha peal olnud suuri kogujaid, peale Friedr. Treijali Panikovitsi vallas, Kuid Hurda poolt saadetuna on neid seal käinud naaberkihelkonnast, nimelt Jaan Sandra ja H. Prants, ning Põlvast Joosep Hurt. Kuid setude rahvalaule on rohkesti kogunud ka Jakob Hurt isiklikult.

Eesti asundusis töötanud kaastöolistest olgu nimetatud esile tõstatavalt Joh. Esken Jamburi maakonnas, Simititsas (saatnud Kuusalust põlvnevat ainetikku), samas maakonnas veel Joosep Tamm ja Jaan Tamm (Põlvast pärit), Krimmis K. Salström, Samaara kubermangus Jaan Pint ja Johanna Kuusik, Suhhum-Kalees (Taga-Kaukaasias) kooliõp. Joh. Pihlakas.

SUURKOGUJAD.

Suurkogujate hulka on siin arvatud need usinamad Hurda kaastöölised, kelle töötulemused ulatuvad üle 1000 lehekülje. Neid on kokku üheksa.

Selles rühmas on kõigiti ärateenitult ja tunnustamisväärselt saavutanud esikoha J a a n S a n d r a ³¹, külakooli haridusega rätsep Vastseliina kihelkonnas Viitka külas. Alates aastast 1894 on ta olnud Hurdale tema surmani (1906) innukamaks ja tublimaks kaastööliseks. Neil aastail on ta vanavara saatnud 77 korda, selles rohkesti setudelt kogutud materjali, kokku 8700 lk. (1468 lk. fooliokaustas, muu osa kvardis). Seejuures ei ole ta lehekülgede arvu kunagi sihilikult paisutanud (mis nähtust küll esineb mitme kogu juures), vaid ta on paberi kokkuhoiu mõttes kirjutanud vahel liigagi tihedalt.

Sandra korjanduse sisalduseks on: 403 rahvalaulu ja 26 mängu, 4129 vanasõna ja kõnekäändu, 793 mõistatist, 1897 rahvajuttu, 1133 punkti uskumusi ja kombeid, lisaks veel kultuuriloolisi ja etnograafilisi kirjeldisi 25 punkti; kõike kokku 8406 punkti. Selles materjalis omavad ehk kõige tähtsamat kohta setudelt kogutud muinasjutud, saagad ja legendid, mis moodustavad meie rahva juturepertuaari paremiku, kuigi ka kõik muu tema

³¹ Hurdale on ta kogu aja kirjutanud küll Sandra nime all, kuid tema ametlikuks perekonnanimeks on siiski S a n d e r. — Tema kohta biograafilisi andmeid vt. „Postimees“ 1925, nr. 289, lk. 4 ja nr. 316, lk. 7, „Postim.“ 1932, nr. 12, lk. 3. Viimatimainitud kirjutises on andmed tema korjanduse suuruse kohta palju liialdatud.

kogutud ainekogus on ehtne ja usaldatav ning jäädvustatud kohalikus keelemurdes.

Kõik see harukordne hulk sõnalist vanavara on kogutud ja paberile jäädvustatud oma kutsetöö kõrval, „vahe aegadel ja rahumatel tundidel“, „suvel suurde tööde vahel“ ja „õhtul eha ajal“³², nagu ta ise Hurdale teatab. Ta on olnud isamaaline töötajana selle sõna kõige paremas tähenduses. Hurdale on ta kirjutanud veel 1906. a. veebruaris: „Minu tänuliku meele tundemärkiks olgu minu edaspidised püüdmised Teile ikka truuks jääda ja meie ühisest vanavara korjamisest elavalt osa võtta, nagu ma seda siia maani väsimata näitanud olen. Ma tahan kindlalt ja tingimata järeljätmatusega töötada püüda, et ka Setu maa ja Võru maakond temaga ühinedes, protsentidega rehkindades, teistest maakondadest taha ei jääks, vaid tasakaalus seista võiks... Palun südamest mulle veel mõnda juhatust meie ühisele tööle anda! Mida suurem meie teaduslik vanavara, seda suurem saab ka vististe see auu olema, mis meie Eesti nimele, muide rahvaste ees ja sees, krooniks võib jääda.“

Hurda teiseks tähtsamaks kaastööliseks on olnud metsavaht J. P. Söggel Halliste kihelkonnas Uue-Kariste vallas. Samast kihelkonnast, väiksemal määral Paistust ja Saarest, on ta Hurdale sõnalist vanavara saatnud aastail 1892—1903, kokku 98 korda = 2360 lk. (postpaberi kaustas)³³. Selles leidub 115 rahvalaulu ja mängu, 2516 vanasõna ja kõnekäändu, 139 mõistatist, 654 juttu, 2344 p. uskumusi ja kombeid, kokku seega 5768 punkti. Peale selle keelelist materjali ja paiganimesid. Tema korjandus on kasvanud (ta oma sõna järgi) „visalt ja aeglaselt“, sest seal polnud niisugust saagirikast tagamaad kui Sandral Setumaa näol. See pärast oli Söggelil alati pliats ning paber taskus ja pani ta kirja, mis juhtus kuulma. Tema kogutud materjal on alati päritolu-andmetega varustatud ja üldiselt kaunis usaldatav, kuigi paiguti stiliseeritud.

Hans Anton Schultz elas Koeru kihelkonnas Väinjärve vallas Vaali külas ja on sealt ümbrusest Hurdale vanavara

³² Tavaliselt on ta oma korjandusi puhtale kirjutanud just öösiti.

³³ J. P. Söggel on a. 1893 kuni tänapäevani olnud ka M. J. Eiseni kaastööline ja saatnud temale umbes 1500 lk.; on teinud kaastööd ka E. Rahvaluule Arhiivile.

kogunud ja saatnud a. 1890—1893 ja 1903, kogusummas 11 saadetist 2271 lk-l. Selles materjalis on 72 rahvalaulu, 449 vanasõna ja kõnekäändu, 66 mõistatist, 451 juttu, 1072 p. uskum. ja kombeid. — H. A. Schultz — ameti poolest „liht talu töö tegija“ ja rätsep — on omaette huvitav tüüp; kuigi tema korjanduses leidub rohkesti ka rahvapärast materjali, on ta väga sageli rahvasuust kuulnud aineid ilustanud ja täiendanud isikliku fantaasia abil või

Pilt 12. J. P. Söggel.
Tundmatu foto 1896.

Pilt 13. A. Suurkask.
Foto P. Lais 1895.

luuletanud päris iseseisvalt pikki lugusid pseudomütoloogilistel teemadel, nagu Taarast, Ukust, Ilmaneitsist, Manast, Vanemuisest jne. Sellepärast vanavarakoopiail leiduvat nimemärki „H. A. Schultz“ tuleb võtta hoiatusena ja tõlgendada kas tähenduses „Ettevaatust!“ või „Mitte tõsiselt võtta!“

Jakob Jagomann oli „Mikko talo omanik“ Räpina kihelkonnas ja vallas, Kõnnu külas. Ta on Eesti Kirjameeste Seltsi kogusse a. 1876—1877 saatnud sõnalist vanavara 8 korda, kokku 1126 lk., Hurdale a. 1874, 1877—1880 ja 1904, kokku 986 lk., kogusummas nii siis 2112 lk. (80). See on kogutud peaaesjalikult Räpina kihelkonnast, ainult väike osa Setumaalt a. 1874. Sisu järgi leidub selles 681 rahvalaulu, 47 vanasõna, 50 juttu, 140 uskumust

ja kommet, kokku 918 punkti. Üldiselt usaldatav aineistik. Tema kogutud rahvalaulud on ära trükitud „Setukeste lauludes“. Sellepärast on arusaadav ka tema viimases kirjas avaldatud alandlik palve: „Austatud Dr. Hurt, mina palun Teid, kui Teil võimalik oles, minole seda soome maal trükitu Räpina lauludega raamatud saada Mälestuses oma töö eest...“³⁴

Joosep Hurt, Jakob Hurda sugulane, on silmapaistva hoolikusega kogunud peaasjalikult rahvalaule. Kodukihelkonnas, Põlvas, on ta kogunud juba gümnaasiastina aastail 1872—1874, a. 1877 on ta E. Kirjam. Seltsi ülesandel käinud kogumas Sangaste kihelkonnas, a. 1883 Jakob Hurda kulul Hallistes ja Karksis ning a. 1886 (koos Jakob Hurdaga) Setumaal, kust ta väiksemal määral oli teinud kirjapanekuid juba a. 1874—1877. Joosep Hurt on esimene eesti rahvaluulekoguja—stipendiaat. Ta korjanduste suurus on 1590 lk. (kaardil lk. 242 esineb see arv ekslikult väiksemana) ja seal on võrdlemisi täpsas ülesmärkimisviisis paberile jäädvustatud 917 rahvalaulu ja 37 juttu.

Anton Suurkask on saatnud Hurdale rahvaluulet aastail 1894—1898 ja 1903; saatnud 47 korda, kokku 1365 lk. (enamasti foolio). Sisaldus: 396 rahvalaulu ja 33 mängu, 1182 vana-sõna, 632 mõistatist, 755 juttu, 680 uskumust ja kommet; kokku 3678 punkti. See materjal on teele saadetud enamasti Viljandist, kuid kogutud väga mitmelt poolt. Suurkase korjanduse suureks puuduseks on, et tal enamasti puuduvad andmed selle kohta, kellelt ja kust ta oma vanavara on saanud; või kui ka käsikirjades leidub sellelaadilisi märkmeid, ei või neid alati usaldada.

Üliõpilastest, keda Hurt saatis rahvalaule koguma just teatavasse kihelkondadesse, on väljapaistvamaid tagajärgi saavutanud stud. phil. Oskar Kallas ja stud. med. Mihkel Ostrov, kes tegid ühise kogumisteeconna 1888. a. suvevaheajal Alutagusesse (Vaivara, Jõhvi, Lüganuse) ja järgmisel suvel mitmesse Läänemaa kihelkonda. Neil kahel matkal jäädvustasid nad paberile 1682 rahvalaulu (1313 lk.). Juba esimese korjanduse puhul kirjutas Hurt nende kohta aruannetes: „Noored vennad O. Kallas ja M. Ostrov on selle korjandusega nagu raudkrihvliga oma

³⁴ See ja eelmisedki kirjavahetusest pärit tsitaadid on võetud Hurdale kaastööliste poolt saadetud kirjade koopiaist, mis leiduvad Eesti Rahvaluule Arhiivis.

nime mälestuse teaduse tahvlite päale üles kirjutanud ja unustamataks teinud. Laulude kogu ei ole mitte üksnes väljastpidi suur ja paks, vaid ka seestpidi väga tuumakas ja tähtis, nii hästi keele poolest kui muinasaja uurijaile. See töö on tõeste suurekooli õppijate vääriline ja meie paneme tema kõigile tõisile universiteedi jüngritele kui hiilgava eeskuju silmade ette, kudas õppimise vaheaega suve pitkil päevil kadumata kasuga võib pruukida ³⁵“

Kuid M. Ostrov oli juba a. 1887 teinud ühe kogumismatka Torma ja Laiuse ümbruskonda ning a. 1889 on ta käinud veel Toris ja Varblas. Nende matkade tulemuseks on 545 lk., mis sisaldab üle 600 rahvalaulu ja väiksemal määral veel muud rahvaluuleainestikku. — O. Kallas aga oli Tartus üliõpilasena ka nagu Hurda kohapealseks esindajaks ja usaldusmeheks, kuulates ja soovitades talle üliõpilasi, keda sinna või tänna võis korjama saata. Hiljemini ta teatavasti algatas ja juhtis rahvalaulude kogumist ühes viisidega (1904—1921), mille tulemuseks on EÜS-nimeline kogu Eesti Rahvaluule Arhiivis ³⁶.

Üliõpilasist, kes Hurda üleskutsete mõjul suure hoolega rahvaluulekogumisest osa võtsid, on jõudnud suurte saavutisteni veel stud. jur. Gustav Seen. Ta algas juba gümnaasiastina a. 1888 ning jätkas üliõpilasena kuni a. 1892. Juba esimeste saadetiste järel on Hurt teda nimetanud „Urvaste kihelkonna auu päästjaks“. Hiljemini on ta kogunud ka Sangastest ja käinud a. 1890 koos üliõp. P. Sauliga Hiiumaal rahvalaule kogumas ning a. 1892 Muhus. Tema korjanduste suurus on 1154 lk. ja seal leidub 1135 rahvalaulu, paarsada vanasõna ja mõistatist, 57 juttu ja 131 uskumust ja kommet.

Lisaks neile üheksale mehele võiksime siin lõpuks meelde tuletada suuremate korjajatena veel Jaan Saalverki Jüris ja Paulus Paurmanni Jõhvis, kelle saavutised on lühidalt märgitud juba eespool.

Oma kogumistööst kokkuvõtet tehes on Jakob Hurt ise öelnud oma kaastöölise kohta a. 1896, kui nende arv oli tõusnud juba 360-le: „Kõige arvurikkam osa korjajatest on aga rahva-

³⁵ „Olevik“ 1888, nr. 37, lk. 1.

³⁶ Eesti Biograafiline Leksikon, Tartu 1926—1929, lk. 192.

kooliõpetajad ja ärksa vaimuga anderikkad talu noored mehed ³⁷.“ Kuid vanavarakorjajate arvukas kogus olid esindatud peaaegu kõik seisused ja elukutsed kõrgema haridusega isikuist talusulaste ja vallavaesteni. Silmapaistvale kohale tõusid mitmed rätsepad. Suurkogujaist pidasid seda ametit Jaan Sandra ja H. A. Schultz, siis Viilip Klaas Haljalas jt. Rahvalaulude süstemaatilisele kogumistööle saatis Hurt ka üliõpilasi ja neistki on mitmed töötanud märkimisväärse usinuse ja osavusega. „Siiski — korjamise päetöö on kõigil korjamise aastail kihelkondade ja külade kodupaigus tasasel ja vaikselt kombel kohaliste abiliste läbi ära tehtud, kes enamasti ilma kõige iseäralise palumiseta ehk üksikult kutsumiseta kaastöösse astusivad ja sipelgate kombel oma teaduse viljavihud vanavara aita kandsivad ³⁸.“ Neid sadasid sipelga usinusega töötajaid ei juhtinud mitte ainelise kasu või tasu lootmine, vaid rahvuslik kohusetunne, mida Hurt oskas äratada oma abilistes ja mitte ainult äratada, vaid ka püsivalt elevil hoida. Vahenditeks olid üleskutsed, aruanded ja isiklikud kirjad ³⁹; paremad kogujad said vanavara-aidamehelt tänutäheks veel tema päevapilte, „Vana kandle“ eksemplare ja mõni, kes oma töö- või puhkeajast väga palju ohverdas vanavarakorjamisele (näit. Jaan Sandra), vahel ka väikese rahasaadetise, mida meie ei saa siiski nimetada palgaks, vaid ennem autasuks ⁴⁰.

Kõigist neist ärksamaist meestest ja naistest, kelle ühisest töövaevast koosneb Jakob Hurda suurkogu, on käesolevas kirjutises nimepildi olnud võimalik mainida muidugi ainult väikest osa. Näopilte on saadud esitada ainult kümme ⁴¹, sest kõik pildid, mis kogus Hurt oma kaastöolistelt, on läinud kaotsi.

R. Viidebaum.

³⁷ „Eesti Postimehe“ Öhtused kõned 1896, nr. 50, lk. 394.

³⁸ *Ibidem*, lk. 394.

³⁹ Hurda ja ta kaastööliste vahekorra kohta vt. O. Loorits, Isa oma laste keskel, „Päevaleht“ 1932, nr. 12, lk. 4 ja nr. 13, lk. 4. Samalt autorilt on ilmunud pikem ülevaade ka Saaremaa rahvaluulekogujaist, vt. koguteos „Saaremaa“, Tartu 1933, lk. 142 jj.

⁴⁰ Sellisteks väljaminekuteks, samuti reisurahaks üliõpilastele on Hurt saanud ainelist toetust Soome teaduslikelt seltsidelt ja ka mõnelt eraisikult, näit. a. 1888 õp. M. Hesse'lt (Saratovi kub.).

⁴¹ Neist on pld. 6.—9., 11. ja 12. E. Rahvaluule Arhiivist, 3. ja 13. E. Kultuurilool. Arhiivist, 2. ERM-i fotokogust ja 10. „Postimehe“ arhiivist.

RÉSUMÉ.

R. Viidebaum, assistant aux Archives du Folklore Estonien. — Les collaborateurs de Jakob Hurt (p. 231—254).

La plus importante collection folklorique manuscrite aux Archives du Folklore Estonien est celle du Dr. Jakob Hurt. Elle est composée de 170 volumes qui ont 122317 pages et contiennent 261589 numéros de sujets folkloriques, y compris plus de 50000 chansons populaires.

Jakob Hurt lui-même commença à recueillir du folklore vers l'an 1860, étant étudiant à Tartu. Il entraîna plus tard ses amis et des membres de sa parenté à ce travail. Son intention était de collectionner dans tout le pays tout ce qui restait de folklore dans la tradition populaire, tel que chansons populaires, contes, proverbes etc. De 1868 à 1872 Hurt était d'abord professeur au gymnase, plus tard pasteur. Depuis 1871 il propageait son idée de collectionner à l'aide de la presse. De 1872 à 1881 il organisa les travaux de collection dans la Société Littéraire Estonienne, dont il était le président. En 1887 il comptait déjà 200 collaborateurs qui lui avaient fourni beaucoup de précieux documents folkloriques. Cependant il restait des provinces encore mal représentées.

Pour populariser le travail de collection, Hurt publia, au commencement de 1888, son fameux appel: „Quelques prières aux fils et aux filles estoniens éveillés“ qui marque le commencement de la période la plus fertile de son travail de collectionneur. Vers la fin de la même année il compte déjà 200 nouveaux collaborateurs, une année plus tard — plus de 500. De 1888 à 1906 le nombre de ses collaborateurs s'élève à 1000 personnes. Il y en avait de presque toutes les paroisses de l'Estonie, mêmes des colonies estoniennes en Russie. Tous ces nombreux collaborateurs travaillaient gratuitement, portés par leur devoir patriotique que Hurt savait susciter et tenir en éveil. De nouveaux appels, des comptes-rendus (il y en eut 155 de 1888 à 1906), furent publiés dans la presse. Les résultats extraordinaires de ce concours d'effort éveillèrent même l'attention de l'étranger. Au total, 1400 personnes ont participé à ce travail dirigé par Hurt. Parmi elles il se trouvait un grand nombre d'instituteurs d'écoles primaires, en outre des étudiants qui en qualité de boursiers parcouraient le pays, et de nom-

breuses personnes instruites et intelligentes. Pourtant la grande masse des collaborateurs, ce fut l'homme du peuple, c'est à-dire le simple campagnard à l'esprit éveillé. Parmi les plus importants il faut nommer Jaan Sandra, tailleur de village qui, de 1894 à 1906 a recueilli à lui seule 8700 pages de folklore, dont 400 chansons populaires, plus de 4000 proverbes, à peu près 1900 contes et légendes etc.

La fig. 1 à la page 233 représente la collection J. Hurt aux Archives du Folklore Estonien, la carte (fig. 4) à la page 242 montre le pays d'origine des ses collaborateurs, la carte (fig. 5) à la page 243 la provenance des matériaux de sa collection par paroisses. Les figures 2 à 3 et 6 à 13 représentent ses collaborateurs les plus importants.